

Ceija Stojka – romska umjetnost, nadolazeće snage za promjenu

Ceija Stojka počela je slikati i pisati vrlo kasno u životu. Sjećanja je desetljećima ostavila u sjeni, ali ona su uvijek bila prisutna u životu njene proširene obitelji, koja je izgubila mnoge članove tijekom nacionalsocijalističkog režima u Srednjoj Europi. To je tipično za situaciju romskih obitelji u Austriji, Njemačkoj i zemljama Istočne Europe, u kojima se pretpostavlja da je 500.000 Sintija i Roma postalo žrtvama rasističke diskriminacije i smrtonosne ideologije režima nacističke Njemačke. Gotovo 90% Sintija i Roma nije preživjelo Treći Reich, a gotovo nitko od preživjelih ne govori javno o ovoj mračnoj prošlosti. Samo je nekoliko aktivista, poput Romanija Rosea i njegove obitelji, koji su u Njemačkoj javno progovorili kako bi podigli razinu javne svijesti o toj prošlosti i tražili priznanje "romskog Holokausta", pojma koji je skovan kako bi se istaknula analogija sa Šoom, odavno priznatog progona i masovnog ubojstva Židova pod fašističkim režimom. Rasna ideologija i sustav rasizma njemačke diktature odavno su priznati i analiziraju se, ali sudbina Roma zanemarena je. Mnogi govore o ovom "zaboravljenom Holokaustu". Progon Roma i Sintija tijekom nacionalsocijalizma ne predstavlja samo dio njemačke povijesti. U mnogim okupiranim područjima Europe stanovništvo je zdušno sudjelovalo u diskriminaciji i progonu romske manjine. Uzgajalište svinja izgrađeno na temeljima ozloglašenog koncentracijskog logora Lety u Češkoj Republici, u kojem je ubijeno najmanje 300 Roma, samo je jedan primjer. Sabirni logori diljem Francuske ili hrvatski ustaški koncentracijski logor Jasenovac u kojem je ubijeno preko 1.400 žrtava neki su od većih primjera europske povijesne kolaboracije protiv ove manjine. Istovremeno, rasizam protiv Roma diljem Europe i dalje je itekako djelatan i mnogi Romi svakodnevno se suočavaju sa sumornom stvarnošću. Ova dva fenomena zasigurno su blisko povezana. Trauma progona ušutkala je mnoge u romskim društvima. Iako okrutna sjećanja, prisutna u svim obiteljima, i dalje neprimjetno oblikuju sudbinu već treće generacije, za mnoge govoriti o tome što se dogodilo i dalje predstavlja tabu temu. U mnogim obiteljima okrutna sjećanja itekako su i dalje prisutna, a strategija kojom se služe da bi ih prevladale je zakopati ih u tišini. Nacionalsocijalistička ideologija bila je posebno zainteresirana za etnografsku raspravu o Romskoj kulturi i podrijetlu romskih naroda. S jedne strane, od dolaska Roma u Europu, ovu manjinu većina je tradicionalno prikazivala kao izopćenike i koristila kao žrtveno janje, kao suprotnost zapadnoj civilizaciji, a s druge strane Romi su, kao narod indijskog podrijetla, ono što je nacionalsocijalizam u svojoj zloj ideologiji nazivao "arijskim narodom". Ova ironija, međutim, nije bila od pomoći romskom narodu. Dapače, odmogla mu je. Rasistička etnološka istraživanja o podrijetlu Roma, o obiteljskim stablima Sintija u Njemačkoj, istraživanja o običajima i tradicijama, kao i patološko ponašanje nacionalsocijalističkih istraživača koji su analizirali fizionomiju Roma na okupiranim područjima Europe – sve to je u konačnici doprinijelo temeljitijem utvrđivanju i istrebljenju Sintija i Roma. Logička posljedica toga

je da mnogi među njima do danas svim vrstama statističkih istraživanja i prikupljanja podataka pristupaju s nepovjerenjem. Nacistički istraživači prikupljali su podatke s birokratskom i statističkom pažnjom te s isključivim ciljem pripreme što temeljitijeg istrebljenja Roma, koji u to vrijeme nisu mogli ni zamisliti vrstu progona koja će uslijediti ubrzo nakon uspona nacionalsocijalističkog režima. Jedan od mojih prijatelja koji je Sinti, rođen 1937. godine, čak je dobio ime Adolf. Njegovi roditelji nisu očekivali ono što im se uskoro dogodilo. Za mene osobno ne postoji impresivniji opis razarajućih posljedica traumatskih iskustava "Holokausta Roma" od onog u umjetničkom radu Ceije Stojke.

Ceija Stojka bila je djevojčica od devet godina kada su je 3. ožujka 1943. u Beču uhitili čuvari SS-a. Tada je počeo njezin put kroz logore Auschwitz, Ravensbrück i Bergen-Belsen, u kojima je proživjela nepojmljive užase, prisilni rad i smrt svojih najmilijih, a preživjela je isključivo zahvaljujući sreći i slučajnosti. Moja namjera ovdje nije opisati njezin put jer smatram da njezini umjetnički radovi sami oslikavaju njezino iskustvo. Također ne želim da se njeni radovi doživljavaju isključivo kao dokazi ili dokumenti proživljenih užasa. Radije bih opisao okolnosti u kojima je njezina umjetnost nastala i pozvao na pomnije istraživanje njenog rada.

Rođena u jednoj od najuglednijih obitelji austrijskih i mađarskih Lovara Roma, koja uključuje glazbenike poput Munga Stojke, slavnog u 1960-ima i 70-ima, iznimnog Jazz gitarista, Harry Stojke, koji je obišao cijeli svijet sa svojim glazbenim sastavima, ili slikara i Ceijinog brata, prof. Karla Stojke, Ceija Stojka našla se središtu velike, kreativne i slavne obitelji, čije članove je nebrojeni broj puta ugošćivala i okupljala u svom domu u Keisserstrasse u Beču. Njezin dom predstavljao je komunikacijsku jezgru za njih sve i za njezinim stolom uvijek se našla hrana za goste i posjetitelje. U središtu ovog živahnog okruženja, međutim, uvijek je ostajala šutnja o tome što se dogodilo. Već desetljećima obitelj Stojka pokušava pobjeći od sjećanja na užase Holokausta, a njezini članovi bave se trgovanjem tepisima ili konjima ili su glazbenici. Od cijele proširene obitelji od vjerojatno 200 članova, preživjelo ih je samo šest. Prvi koji je izašao u javnost s poviješću progona njihove obitelji bio je Ceijin brat Karl Stojka, ali uskoro je i za samu Ceiju teret sjećanja postao neizdrživ. Ceija je počela pisati o svojoj prošlosti, što je isprva prošlo nezapaženo, a kasnije je zbog kritike obitelji to djelomično činila u tajnosti. Kuhajući u svojoj kuhinji, Ceija je istovremeno pisala svoj dnevnik progona. S obzirom na zarobljenost u tri koncentracijska logora i nedostatak formalnog obrazovanja, Ceija je od gotovo nepismene osobe postala pisac. Kao i u svojoj likovnoj umjetnosti, koja je često izmiješana s njenim pisanjem (ponekad piše na poleđini slika ili izravno po samim slikama) Ceija Stojka je u svom pisanju pronašla vlastiti stil, riječi i jedinstvenu pjesničku žestinu kojom progovara o neizrecivom i opisuje svoja sjećanja. Ceija je

počela slikati i crtati 1989., kada joj je bilo 56 godina, netom prije izdavanja njene prve knjige. Nakon što je izložila svoje prve radove na zajedničkim izložbama s bratom, oni su doživjeli veliki uspjeh i izazvali fascinaciju. Njezin brat više nikada nije htio izlagati svoje radove skupa s njom. Za mene je ona ta koja je pronašla najdojmljiviji način da izrazi traume romske prošlosti. Unutar svijeta stalnog nepovjerenja, uspjela je izraziti okrutne incidente s kojima je bila suočena, i to bez pozivanja na osvetu, ali s odlučnom namjerom širenja kako znanja o tome što je učinjeno njoj i njenoj obitelji tako i osjećaja u vezi s tim. Opus Ceije Stojke, stvoren između 1991. i godine njene smrti, 2013. godine, uključuje oko 1.000 radova. Tijekom stvaranja ovih radova, samouka umjetnica pronašla je svoj jedinstven način slikanja, koji je uvijek nepokolebljiv. Mimo umjetničkih konvencija ili akademskog umjetničkog obrazovanja, Ceija Stojka pronašla je kroz praksu, vlastitu maštu, ali i snažnu inspiraciju u romskoj kulturi briljantan i majstorski način izražavanja, potpuno izvan dotadašnjih umjetničkih praksi.

Njezin opus se ugrubo može podijeliti na dva dijela. U jednom dijelu dominiraju šareni prikazi cvijeća, seoskih motiva i seoskog života iz njene mladosti. U ovim radovima susrećemo se s Romima kao "sretnim ljudima", kako ih mnogi prikazuju. Nekim likovnim kritičarima ovi radovi djeluju, pogotovo u usporedbi s formalno vrlo inventivnim i decidiranim crno-bijelim crtežima koji prikazuju njeno iskustvo u koncentracijskim logorima, kao naivne realistične slike koje često tretiraju s određenom dozom sažaljenja. Međutim, i ovi radovi su povezani s njenim iskustvom "romskog Holokausta", koje je uvijek, kao i u njenom životu, prisutno i u njenoj umjetnosti. Šareno cvijeće s kojim smo suočeni u ovim radovima predstavljaju pokušaj spašavanja komadića njenog djetinjstva, njenih pozitivnih sjećanja na život. Ti cvjetovi utopijski su odgovor na destrukciju. Oni su rekreacija svijeta koji je izgubljen i koji nakon sve tame koju je proživjela više nije mogao postojati na isti način. Ceija Stojka svoje radove ne potpisuje samo imenom, nego i grafičkim prikazom grane stabla, čime iskazuje počast stablu u logoru Bergen-Belsen, koje ju je svojim plodovima kao djevojčicu spasilo od skapavanja. Čak i u njenim najšarenijim radovima mogu se pronaći simboli otuđenja, straha i smrti. Neki od njenih suncokreta (njezin najomiljeniji cvijet) stoje poput zarobljenika koji čekaju prozivku u koncentracijskom logoru, a jedan suncokret, nimalo slučajno, naslikan je krvavo crvenim potezima. Vrane lete preko neba u gotovo svim radovima Ceije Stojke, kao utjelovljenja izgubljenih predaka. Prisjeća se: "Zbog mojih vrana na nebu iznad Auschwitzta ondje nikada nisam bila sama, moji rođaci koji su ubijeni bili su sa mnom." U jednom radu jedna vrana sama leti preko plavog neba, sablasno osvjetljena crnim suncem iznad polja makova. U nekim radovima iz ovog takozvanog svijetlog ciklusa mogu se pronaći mrtva stabla koja stoje uz polja cvijeća. "Zrelo voće", čini se, predstavlja glad koju je pretrpjela tijekom

zarobljenštva u logorima. Romska kola, vjerojatno najprepoznatljiviji simbol tradicionalnog romskog života, u daljini prolazi u magli, kao udaljeno sjećanje na vrijeme koje je odavno prošlo.

Dakle, i u ovim radovima ili možda upravo u ovim prividno naivnim radovima, koje je stvarala usporedno s izričitim crno-bijelim crtežima, mogu se pronaći velika moć i senzibilitet umjetničkog stvaralaštva Ceije Stojke. Nakon što pokušajem izgradnje "normalnog života" nije uspjela zakopati sjećanja na destrukciju, Ceija Stojka odlučila je suočiti se sa svojim sjećanjima, prognati ih na papir i platno te istovremeno kroz umjetnost rekreirati uništeni svijet. Na sebe je preuzela odgovornost ispričati priču svog naroda. Uspjela je u tome da nas nagne da se osjećamo kao ona, da se suočimo s nepojmljivom boli gubitka i muke. Preuzela je odgovornost koju je imala kao preživjela najžasnijih koncentracijskih logora: otvoreno govoriti o prošlosti, nadati se boljoj budućnosti u kojoj će rasizam protiv Roma nailaziti na jednaku osudu kao i antisemitizam. Svjesna neprekidne djelotvornosti diskriminatornih politika, često je upozoravala da je "Auschwitz samo u mirovanju". Nadolazećim naraštajima ostavštinu svog naroda predaje u obliku svoje umjetnosti, koja označava prekretnicu. Njezino stvaralaštvo predstavlja jedan od (malobrojnih) primjera u povijesti umjetnosti u kojima umjetnost svoju moć stječe kroz revolucionarni način izražavanja stvarnosti. Dok je većina Roma još uvijek bila ušutkana traumom progona, ona je progovorila. Kao prekretnicu u njenom stvaralaštvu istaknuo bih ciklus radova "Ljepotice Auschwitza", iz kojeg na ovoj izložbi imamo priliku vidjeti crno-bijeli crtež. Znajući vrlo dobro za tabu golotinje u romskoj kulturi, čuvari SS-a naredili bi Romkinjama da stoje gole na mjestu prozivke u logoru. Jedan rad zove se "Sramile smo se", a kasnije ulje na platnu nosi ponosniji naziv "Ljepotice Auschwitza". Dok bi se ovo - čak i na slici - smatralo potpuno neprihvatljivim u većini romskih društava, Ceija Stojka raskrstila je s ovim tabuom govorenja o prošlosti i uspjela izraziti svoja sjećanja na način koji njenu umjetnost čini snažnim simbolom dokidanja zabrane govora o traumi, ne samo prikazom tog prizora, nego i time što mu je dala takav naziv. Ovime Ceija Stojka dokazuje da umjetnost može promijeniti način na koji mnogi ljudi vide svijet. Postala je pionir fenomena suvremene umjetnosti Roma i Sintija diljem Europe. Postala je središnja umjetnica za galeriju Kai Dikhas u Berlinu, posvećenu umjetnosti ovih manjina. Njezini radovi su ključni dio umjetničke zbirke te galerije i izlažu se diljem svijeta. U veljači 2018. održana je velika retrospektiva njezinih radova u glasovitoj pariškoj galeriji La Maison Rouge. Kolekcionari iz cijelog svijeta skupljaju radove Ceije Stojke. Postala je nadahnuće za umjetnike romske manjine. Ona je predvodnik ove skupine umjetnika, koji brzo osvajaju ne samo muzeje i galerije, nego i politički diskurs o njihovom narodu i koji postaju autori prikaza svog naroda, koje su prije kroz politiku straha stvarali mediji, javnost i ne-Romi. Umjetnost upravo kao stvaranje slika o samima sebi i kao moćno sredstvo oslobađanja ove manjine od bremena povijesne i sadašnje diskriminacije postaje značajna i jedinstvena u svojoj kakvoći.

Moritz Pankok, umjetnički voditelj galerije Kai Dikhas, kustos

Slikam svoja sjećanja i svoje osjećaje. Prikazujem ljude iz svog svijeta -- između ostalog, pripadnike zajednice Lovarna Roma. Svaki pripadnik Roma i Sintija je vrlo individualan i jedinstven umjetnik i ponosni nositelj kulture koja mora preživjeti. Pozivam sve da ne zaborave Rome, da njeguju jezik i da kulturu prenesu na svoju djecu. Kako bi se naša kultura nastavila, moramo stvoriti svijest i moramo u sebi pronaći volju da drugima dozvolimo da sudjeluju u njoj. Važno je da nas se prepozna i razumije, a upravo umjetnost to može najbolje postići. Umjetnost razotkriva i komunicira. Bez obzira je li riječ o slikarstvu ili glazbi: umjetnost mora biti prisutna u javnom prostoru kako bi stvari došle na vidjelo i kako bi ljudi otkrili zajednički jezik.

Mi smo ljudi kao i svi drugi, a umjetnost nam može omogućiti da dišemo i da živimo.

Ceija Stojka, Predgovor Kataloga Kai Dikhas, 2012.